

ვარიანტულობის ტიპოლოგია

ნინო ფართლაძე

აკაკი წერეთლის სახელმწიფო უნივერსიტეტი

ჰუმანიტარულ მეცნიერებათა ფაკულტეტი (დოქტორანტი)

ხელმძღვანელი: ფილოლოგიის დოქტორი,

პროფესორი ეკატერინე მარუაშვილი

საქართველოს ფიზიკური აღზრდისა და სპორტის სახელმწიფო სასწავლო
უნივერსიტეტი

DOI: <https://doi.org/10.52340/gbsab.2024.51.10>

საკვანძო სიტყვები: სიქრონია, დიაქრონია, პრაგმატიკა, ინვარიანტულობა, დინამიკა, ტრანსფორმაცია.

სოსიურის დროიდან დღემდე ენის სისტემური კვლევები უფრო ხშირად შემოიფარგლებოდა სიქრონიის დონით. ისტორიულ - გრამატიკული მიდგომა კი წინა პლანზე აყენებს სისტემური დიაქრონიის შესწავლას. კომუნიკაციის თითოეული სინქრონული სისტემა არის შედეგი წინამდებარე სისტემის განვითარებისა.

პრაგმატიკაში დიაქრონიის დონეზე სისტემური მიდგომის გავრცელება იძლევა საშუალებას კომუნიკაციის ელემენტები განვიხილოთ სისტემური ურთიერთობის თვალსაზრისით, რომლებიც წარმოიქმნებიან მათში დროის გარკვეულ პერიოდში მათი ისტორიული ცვალებადობის გათვალისწინებით. რათა შევისწავლოთ კომუნიკაციის სისტემის ესა თუ ის ელემენტები, აუცილებელია ვიცოდეთ არამარტო თანამედროვე ვითარება, არამედ დავუპირისპიროთ მას სისტემის ვითარება დიაქრონიაში. ამ შემთხვევაში თავს იჩენს ტრანსფორმაცია, სისტემის დინამიკა ან მისი მდგომარეობა, არა ცვალებადობა (ეს შესაძლებელია, იმ პირობით, როცა მოცემული ელემენტები იცვლიან რა თავისი გამოსახულების ფორმასთან ცვლიან სისტემაში თავის ადგილმდებარეობას). ამ კავშირში აღსანიშნავია გიომის გამონათქვამი იმაზე, რომ სისტემის ტრანსფორმაციის შემთხვევაში შეიძლება მისი ისტორიული ფორმების აღდგენა (გიომი 1993).

ვარიანტულობა წარმოადგენს თავისთავად ენის ფუნდამენტურ უნიკალურ თვისებას, რომელიც ჩადებულია ენობრივი სისტემის მოწყობაში, ეს არის „ენის ყველა ერთეულის არსებობა, რომელიც გამოავლენს სპეციფიკურ ნიშნებს ყოველი დონის ზღვარზე“ [ვ. სოლ ნცევი 1984:31]. ლინგვისტიკაში ცნება ვარიანტულობა გამოიყენება:

„როგორც დახასიათება ყოველგვარი ცვალებადობის მოდიფიკაციის, რომელიც შეიძლება იყოს ევოლუციის შედეგი გამოყენებული სხვადასხვა ენობრივ საშუალებებში მსგავსი ან ერთი და იგივე მოვლენებისა, როგორც დახასიათება ხერხისა ენობრივ სისტემაში ენის ერთეულის არსებობისა და ფუნქციონირებისა. [ა. კამჩატნოვი 1983:121].

ჩვენი კვლევისათვის მთავარ ამოცანად ითვლება ის ვითარება, რომ ვარიანტულობა არის ენის ერთეულის ცვლილება (სტრუქტურული ან სემანტიკური) მისი ერთიანობის ფარგლებში. მოცემული განსაზღვრება შეიცავს ვარიაციის გამოყოფას გამონათქვამისა და შინაარსის ფორმით. ვარიაცია გამონათქვამის მხრივ ვარაუდობს მნიშვნელობის უცვლელობას, ამავდროულად შენარჩუნებას სტრუქტურული ინვარიანტობისა. ვარიანტულობა შინაარსის მხრივ ვარაუდობს სტრუქტურის უცვლელობის მნიშვნელობას, რომელიც ინარჩუნებს აზრობრივ ინვარიაციულობას. ვარიაციულობის იდეა ითვალისწინებს ასეთი გზით შენარჩუნებული არსობრივი თვისებების ცვალებადობას (ე. სოლნცევი 1984). ვარიაციულობა ვარაუდობს ცვალებადობასა და მუდმივობასაც, გვევლინება როგორც მუდმივობისა და ცვალებადობის ერთობლიობა. ძირითად მიზეზებს შორის რომლებიც ბადებენ ვარიაციულობას, აღნიშნავენ ენების ფუნქციონალურ სისტემაში სხვადასხვა დროში წარმოქმნილი ელემენტების შეერთების შესაძლებლობას, მასში როგორც ძველი ასევე ახალი ფორმის და მოვლენების გაერთიანებას, რომლებიც წარმოქმნიან შედარებით ვარიაციულ წყვილებს ან რიგებს. დანარჩენ შემთხვევაში ვარიაციული ფორმები იქმნებიან ენობრივ სისტემაში (ნ. სემენიუკი 1965). მიზეზების გამოვლენა, რომლებიც ბადებენ ენის უძველეს ეტაპზე ვარიაციულობას, ძალიან რთული გამოსავლენია.

ისტორიული მასალისადმი მიმართვა აუცილებლად სვამს კითხვას ვარიაციულობისა და ისტორიული ცვლილებების თანაარსებობის შესახებ დიაქრონიის ფაქტთან მიმართებაში. ლინგვისტურ ლიტერატურაში არ არის ამ საკითხზე აზრთა ერთობა. ზოგი მკვლევარი ვარაუდობს, რომ ვარიაციულობის შესახებ შეიძლება ისაუბროს ერთ ეპოქასთან მიმართებაში და უარყოფენ ამავდროულად ვარიაციულობას დიაქრონიაში. ერთნი არ უკავშირებენ ვარიაციულობას ისტორიულ ცვლილებებს, მეორენი კი, პირიქით, განიხილავენ ვარიაციულობას და ისტორიულ ცვლილებებს ურთიერთ დასაბუთებული მჭიდრო კავშირით. ვარიაციულობა არც თუ ისე იშვიათად გვევლინება ენის ისტორიული განვითარების პროცესში ერთ-ერთ განმსაზღვრელ ეტაპად. ვარიაციულობას ცვალებადობასთან და პერეინტერვაციასთან ერთად მიაკუთვნებენ

ენაში მოძრაობის ძირითად ფორმებს. ცვალებადობა, როგორც ერთეულთა ერთობის დარღვევა მზადდება სინქრონიაში, მაგრამ არ ხდება მის შიგნით. რათა აღმოაჩინო ცვლილება აუცილებელია შეადარო სულ მცირე ორი სინქრონული კვეთა. ვარირება წარმოადგენს შედეგს, რომელიც არის ენის ისტორიის წინამორბედი და მოსალოდნელი ცვლილებების წინაპირობა. ენის ცვლილება და განვითარება ხორციელდება გამოყენების, შერჩევის, სხვადასხვა ვარიანტების შექმნის უსასრულო პროცესში, ე.ი უსასრულო ვარირების მსვლელობისას (ვ. სოლნცევი 1984). ენის მხოლოდ დიაქრონიული კვლევა იძლევა საშუალებას დადგინდეს ურთიერთკავშირი ენობრივი საშუალებების ვარიირებასა და ცვლილებას შორის და გაივლოს ზღვარი ამ მოვლენებს შორის ყოველ კონკრეტულ შემთხვევაში.

რიგი გამოკვლევების მონაცემებით ბილინგვები მსოფლიოში უფრო ბევრია ვიდრე მონოლინგვები. ასე რომ ბილინგვიზმი თანამედროვე სამყაროში შეიძლება აღიარებული იქნას საკმაოდ გავრცელებულ მოვლენად. ცნობილია, რომ დღესდღეობით საბავშვო ბილინგვიზმი მოიცავს ჩვენი პლანეტის თითქმის ბავშვთა ნახევარს. შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ეს ტენდენცია გაიზრდება შემდგომშიც, ბილინგვიზმი გახდა ერთ-ერთი ყველაზე მკაფიო მოვლენა კულტურათაშორის კომუნიკაციაში, როგორც სხვადასხვა კულტურის წარმომადგენელ ადამიანთა ურთიერთობა. ასეთი ურთიერთობა წარმოიშვება, როგორც წესი შუამავალი ენის დახმარებით, რომლითაც სარგებლობენ სხვადასხვა ენობრივი საზოგადოების წარმომადგენლები.

ენები იშვიათად არიან სრულყოფილი, ურთიერთობის მოთხოვნილება აიძულებს ერთ ენაზე მოსაუბრეებს ჩაებან უშუალო ან არა უშუალო კონტაქტში მეზობელ ან კულტურულ დომინირებულ ენებთან. ახლა, როგორც არასდროს ცივილიზებული სამყარო საჭიროებს ხალხთა შორის კომუნიკაციას ერთ ენაში, რაც დაკავშირებულია საზოგადოების სწრაფ განვითარებასთან. ზოგიერთი სოციალურ-ისტორიული მიზეზით, ინგლისურმა ენამ უკვე დიდი ხანია გაუსწრო სხვა ენებს გავრცელების და პოპულარობის მხრივ მთელს მსოფლიოში და გახდა საყოველთაო სამეტყველო ენა. მსოფლიოში ინგლისური ენის როლის გაძლიერებას უწოდებენ ინტელექტუალურ კატასტროფას სხვა ენების გამოძევების ხარჯზე. ინგლისური ენის ექსპორტმა მსოფლიოს მრავალ ქვეყანაში, გამოიწვია ბილინგვიზმის ინტენსიური განვითარება და შექმნა მთელი რიგი ვარიაციები ინგლისური ენის თემაზე (ე. სეპირი 1993).

ინგლისური ენის კონტრაქტურებით გამოწვეული ენობრივი ვარიაციულობა იქცევს მეცნიერთა განსაკუთრებულ ყურადღებას იმიტომ, რომ ამ მოვლენის სოციალური ეფექტურობა საკმაოდ მნიშვნელოვანია. მაგალითად, აშშ-ში ინგლისური ენა რომელიც გამოიყენება ემიგრანტების მიერ, „გაკვირვებელია“ მათი მშობლიური ენის მნიშვნელოვანი ზემოქმედებით.

ემიგრანტების ინგლისური საუბრის აქცენტს აქვს ძალიან უარყოფითი სოციალურ-კომუნიკაციური რეზონანსი. ნორმალური ინგლისური ენის ფლობის მოთხოვნამ აშშ-ში წარმოშვა შესაძლებლობა უამრავი ინსტიტუტის აღმოცენებისა, რომლებიც დაკავებულნი არიან ადამიანთა საუბარში არასასურველი აქცენტის გამოსწორებით. რათა გაიკეთონ წარმატებული კარიერა ამერიკულ საზოგადოებაში, იძულებული არიან დაეუფლონ „ოფიციალურ ინგლისურს“. ბევრი მეცნიერი დაკავებულია უცხო ენის აქცენტის კვლევით, რაც დაკავშირებულია საუბრისას უცხოური აქცენტის ხარისხის შემცირებასთან. უცხოური აქცენტი წარმოადგენს ერთ-ერთ ყველაზე გავრცელებულ მოვლენას, რომელიც თავს იჩენს მრავალი ქვეყნის არა ადგილობრივი მოსახლეობის საუბრისას.

ენობრივი ვარიაციულობა ლინგვისტების მიერ განიხილება, როგორც ენობრივი სისტემის იმანენტური თვისება, რომელიც ეხება ენაში ფორმისა და შინაარსის ქვესისტემას, სიქრონიასა და დიაქრონიას და აგრეთვე შიგა სისტემურ ურთიერთობას. ცნება ვარიაციულობა არ არის საკუთრივ ლინგვისტური, ის გამოყენებულია სხვადასხვა სფეროებისა და სტრუქტურის განხილვისას. ტერმინი „ვარიაციულობა“ განისაზღვრება მეცნიერების მიერ სხვადასხვანაირად - „ნაწილობრივი ცვალებადობა“, „სახეცვლილების შესაძლებლობა“, „სახეცვლილების პროცესი“ და ა.შ. ვარიაციულობის ძირითად აუცილებლობას წარმოადგენს ზოგიერთი ინვარიანტი, რომელიც ინარჩუნებს თავის თავს ობიექტური სახეცვლილების სერიაში (საგანი, მოვლენა ან ურთიერთობა) და აერთიანებს ამ სერიას უფრო მაღალი საგნის ერთობაში. ენობრივი ცვლილებების მოვლენები აღწევენ მთელი ენის სისტემაში. ნებისმიერ ენაში მუდმივად ხდება ნაწილობრივი ცვლა მთავრის შენარჩუნების ფონზე, „ენობრივი დრეიფი“ (ენობრივი განვითარების გადახვევა). თეორიის თანახმად, რომელიც შემოგვთავაზა სეპირმა, ენა მოძრაობს დროსა და სივრცეში, საკუთარი დინებით; საუბრის ინდივიდუალური ვარიაციები მოძრაობენ განსაზღვრული მიმართულებით ენის დრეიფის ვარაუდით:

„ენობრივ დრეიფს აქვს თავისი მიმართულება... მასში ფეხს იკიდებს მხოლოდ ის ინდივიდუალური ვარიაციები, რომლებიც მოძრაობენ განსაზღვრული მიმართულებით, იმის მსგავსად, როგორც ზოგიერთი ტალღის მოძრაობა ყურეში შეესაბამება წყლის მოძრაობას (მოსვლა-წასვლა). ენის დრეიფი ხორციელდება არაკონტროლირებადი სასაუბრო შერჩევით იმ ინდივიდუალური გადახრებისგან, რომლებიც შეესაბამებიან რაღაც წინასწარ განსაზღვრულ მიმართულებას[ე. სეპირი 1993:44].

ვარიაციულობის თეორიის ძირითადი ცნებები ასახულია ტერმინებში ვარიაციულობა“, „ვარიანტულობა“, „ვარირება“, „ვარიანტი“ „ინვარიანტი“, „შერწყმული“, „ნორმა“.

პირველი ორი ტერმინი ჩვეულებისამებრ გამოიყენება სინონიმებად, გამოყოფენ მათ ფართო და ვიწრო განმარტებებს. ვარიაციულობა ფართო ხედვით აღნიშნავს ყოველგვარ ცვალებადობას, მოდიფიკაციას. ასეთი გაგების შემთხვევაში არ არის აუცილებლობა ვარიანტი დაუპირისპირდეს ინვარიანტი. ვიწრო განმარტებაში ვარიაციულობა განისაზღვრება როგორც არსებობის ხასიათის საშუალება და ენის ერთეულთა ფუნქციონირება სინქრონიაში. აქ განიხილება დიქოტომია „ვარიანტულობა – ინვარიანტულობა“, სადაც ინვარიანტი გამოდის აბსტრაქციით თვისებით, კლასის ნიშნის მატარებლით. ამავდროულად განიხილება ვარიანტების ორი სახეობა: ენის სისტემის ვარიანტები და ენის ერთეულთა ვარიანტები, რომელიც დაფიქსირებულია ორი წყვილის დაპირისპირებაში: „ვარიანტულობა – მთლიანობა“, „ვარიანტულობა – კონსტანტობა“.

მსგავსი მიდგომა უზრუნველყოფს კვლევის ყურადღების კონცენტრაციას ენის უცვლელ თვისებებზე, მის თავის თავთან მსგავსებას დროსა და სივრცეში.

გამოყენებული ლიტერატურა

1. ფ. სოსიური, ზოგადი ენათმეცნიერების კურსი. თბილისი: გამომცემლობა დიოგენე, 2002, 237გვ.
2. E. Cassirer, Die Kantischen Element in Wilhelm von Humboldts Sprachphilosophie. Festschrift f/ Paul Hensel, Eerlanguen – greiz, 1923.
3. W. von Humboldt, Ueber die verschiedeheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einflub auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts, mit. Anm. und Excursen, sowine als einleitung: Wilhem von Humbolt und die Sprachwissenschaft, Hrsg. und. erl. von A.F. Pott, Berlin: 1880.

Resume

Linguistic variability is a result that, at the same time, can be a precursor to the history of a language and a prerequisite for expected changes. Language changes and evolves in a never-ending process of creating different variants.

The communicative act is a product of linguistic variation. Every speech behavior is one concrete part of a person's life action. If there is a person as a socio-biological being, one of his characteristic features is active action, both towards the world and a certain group of

people. Each speech act is a socially determined process based on the corresponding linguistic corpus and the mechanism of their selection.